

18. משיח, שואה, קדיש

לדבר על המשיח צריך איזשהו היסח הדעת שאיננו עומד לרשותי, ולכן קשה הכתיבה, קשה מנשוא. ואולי ניתן את רשות הדיבור למי שכן הצליח לכתוב, בין שעמד לרשותו היסח הנדרש ובין שלא.

אלי ויזל כתב בשורות הסיום של ספר מפורסם, על המשיח ועל תפילת הקדיש:

...מלחמתנו לחיים תתחיל כאן, בחדר זה, במקום שאנו יושבים עכשיו. יבוא המשיח או לא יבוא, אין בכך כלום. ניחלץ בלעדיו. ומפני שכבר מאוחר מאוד, שומה עלינו לקוות, נהיה כנים, שפלי רוח, חזקים, ואז הוא יבוא, הוא ישוב ויבוא בכל יום, אלף פעמים ביום. לא תהיה לו דמות פנים, לפי שיהיו לו אלף פנים. המשיח קלרה, אינו אדם אחד, אלא כל בני האדם. וכל זמן שיהיו בני אדם יהיה משיח. יום אחד תתחיל לשיר, והוא שישיר בך. ואז, בפעם האחרונה, אתאוה לבכות. ואבכה. בלי בושה. במקום שצריך אומר גרגור קדיש, הכרזה נעלה זו, הטבועה בחותם של רוממות ושלווה, שבה ממליך האדם עליו את הקדוש ברוך הוא. הוא קורא לאט, מכונן בלבו בכל שבת, מטעים כל מילה, כל הברה. קולו רועד, נפחד, כקולו של יתום הרואה פתאום שיש קשר בין המוות לנצח, בין הדיבור לנצח. הוא מתפלל על נשמת אביו ואף על נשמת אלוהים, שנשמתו נעשית תפילה. הוא מתפלל על נשמת ילדותו שלו, ובייחוד על נשמת חברו לקרב לשעבר שנקרא לייב הארי... כן הקדיש האחרון יהיה מוקדש לו, שליחנו במרומים¹.

בנקודת הזמן המתוארת, סוף הקרב ביער, חושבים כי 'יבוא המשיח או לא יבוא, אין בכך כלום. ניחלץ בלעדיו'. יש גם ניסיונות לאפיין אותו בצורה אחרת, לא פרסונלית, 'המשיח... אינו אדם אחד, אלא כל בני האדם. וכל זמן שיהיו בני אדם יהיה משיח'. ובאמת לאורך הספר עולה שאלת מעמדו ומצבו של המשיח לנוכח פני קריסת העולם האנושי:

...סיפורו של גבריאל מלמד שהמשיח איחר לבוא, שבכל מיום חוזרים וממיתים אותו אנשים ואלוהים. ואף את אלוהים ממיתים בכל יום...²

1. אלי ויזל, **שערי היער**, תל אביב 2007, עמ' 254-255.

2. שם, עמ' 146.

...החיילים, הנראים כמשתעממים, יורים את כדורי מקלעיהם, בלי להניד עפעף, בלי להרהר, אף לא במוות. בוס'בוס'בוס'בוס. ומאות לבבות חדלים מלדפוק, מלצעוד אל העתיד, שבקצהו עמד כך נאמר, משיח כלשהו לקבל את פניהם. אש, צועקים הקצינים, והמשיח עצמו, כפול אלף, כפול אלף אלפים, התנוודד וצנח אל הבור.³

...אומר אני לך אפוא גריגור, ששוב אין אדם יכול ואינו רשאי לקוות: המשיח בא, והתליין מוסיף לעשות מלאכתו. המשיח בא, והעולם נשאר מה שהיה: בית מטבחיים עצום...⁴

ובכן, הוא אשר הבטחתי, אינני יכול לדבר על המשיח, אבל מסתבר שאלי ויזל יכול; אלי ויזל צוטט לעיל.

אהרן מירסקי – חוקר פיוט ומשורר, תינה אף הוא את המצב המיוחד של שואה מול משיח. הבה ונגיד שהמשיח מגיע בעקבות השואה, שואל מירסקי – כשאני כמובן שם מילים בפיו – הלא בעתות פורענות מתגברת התודעה המשיחית – אני ממשיך לשים מילים – הבה ונניח, הלא אנחנו רוצים בבואו; כל כך רוצים. איזה מין עולם ימצא המשיח?

...איך אעצור כח עמוד בפני רב יצחק אלחנן / כי יבוא להקביל קהלו, יפנה סביבותיו, יתבונן / יראה כי אינם וישאל: רבנו משיח: אַיִם? / התורה יהפוך על פני, וירתיח הש"ס כמו ים / משיח בלי יהודים מפולין מריסין מליטא? / משיח בלי בעלי־בתים? משיח, מופרכת השיטה, / משיח בלי רבנים, היאך, הכיצד, האפשר? / משיח באין קהילות? הסביר לי פשר דבר, / ראשונים ואחרונים לא יחכמו לישר לפירכא תרוצין, / יש ללמוד התורה מחדש מברכות עד מסכת עוקצין / ולמצוא הטעות, או תחזור הפירכא לסיני, והאל / ובית דינו יפסקו דין משיח בלא ישראל.⁵

המשיח נכנס לעימות מוזר, מופלא ובעיקר רווי־אימה, עם ר' יצחק אלחנן ספקטור מקובנה, גדול ישראל; עימות של המשיח מול רב, שהוא בעצם עימות של רב מול רב, או רב מול ר' – רבנו משיח, שגויס כולו למערכת ההלכתית, נשאל שאלה שמזעזעת את כל גבולות ההלכה: רבנו משיח איים? היכן הם אותם היהודים שהיית אמור לגאול? מירסקי ניסח את התהייה המצמררת מול מצב שכזה בשפה הדתית המקובלת, צריך לתת לבעיה פתרון הלכתי, יש כלים, לא יכול להיות שאין כלים, הלא ההלכה נצחית היא, אלא שאת הבעיה צריך לגלגל לבית דין לא־שגרתי, והאל / ובית דינו יפסקו דין משיח בלא ישראל."

3. שם, עמ' 68-69.

4. שם, עמ' 56.

5. אהרן מירסקי, **דין השיר**, ירושלים תשנ"ד, עמ' צז-צט.

יכול להיות שמישהו יחשוב שזוהי התחכמות, נוגה ככל שתהיה; אין זו תשובה של ממש, ויש טעם במחשבה שכזו. אבל מירסקי איננו מסתפק בהדיפת הבעיה השמימה, הוא מציע פתרון ארצי! את שורות הקינה רבת־העוצמה הוא חותם בתיאור המשיח המתכופף לנוכח קבר האחים הנורא: "ועל קברים שם משיח גוהר בבקעה, שקברה אל קרבה / ישליך רגב עפר, ויבעבע: יתגדל ויתקדש שמיה רבה". ובכן, הקדיש חזק מהמשיח! גם המשיח נזקק לקדיש, אפילו הוא! ואין זו מילתא זוטרתא, למי שרואה את הציפייה למשיח כחזות הכול, למי שרואה את הדיון ההלכתי כפתרון היחידי, צריך להוסיף שיש גם קדיש. בסיטואציה הנוראה ללא אח ורע, ללא תקדים וללא מקבילה, נותר הקדיש, 'יתגדל ויתקדש שמיה רבה'.

גם אלי ויזל סיים את הקטע של אין־משיח שלו בקדיש: 'במקום שצריך אומר גרגור קדיש, הכרזה נעלה זו, הטבועה בחותם של רוממות ושלווה, שבה ממליך האדם עליו את הקדוש ברוך הוא. הוא קורא לאט, מכוון בלבו בכל שבת, מטעים כל מילה, כל הברה. קולו רועד, נפחד, כקולו של יתום הרואה פתאום שיש קשר בין המוות לנצח, בין הדיבור לנצח. הוא מתפלל על נשמת אביו ואף על נשמת אלוהים, שנשמתו נעשית תפילה. הוא מתפלל על נשמת ילדותו שלו, ובייחוד על נשמת חברו לקרב לשעבר שנקרא לייב הארי... כן הקדיש האחרון יהיה מוקדש לו, שליחנו במרומים'. כל אימת שיש קדיש, שיש מי שאומר קדיש, יש נצח; אינני מאמץ את הביטוי 'החיים ממשיכים', זוהי הוזלה של הסיטואציה, ובנליזציה של המעמד. כפי שצינתי בתחילת הדברים, אין לי מילה אחרת במקום... אולי פשוט נאמר משפט קצר: יתגדל ויתקדש שמיה רבה.

אסיים בשני זיכרונות. הראשון, סיור בפורט התשיעי – גיא ההריגה הנורא של יהדות קובנה שהוזכרה לעיל. היינו תשעה גברים בלבד; יהודי קשיש שזכר מילדותו בגטו קובנה את השם 'הפורט התשיעי' כמקום משכנו של השטן, ביקש לומר קדיש. אין מנין, זוהי עובדה, יש קדיש? הוא ביקש להיוועץ עמי, וכמובן סירבתי. ניסיתי להניאו מכך. אחרי שראיתי את מצוקתו, לדבריו טס אלפי קילומטרים רק כדי לומר קדיש בפורט התשיעי, הצעתי לו שיאמר את הקטע כדקלום, לא כתפילה ממשית. הוא כמעט והשתכנע וביקש חיזוק, קראתי לו את שורתו של אהרן מירסקי לעיל, על המשיח שגם הוא עשה לא מעט קילומטרים בדרך לבקעה. הבנו שיש כאן איזשהו קל וחומר; אם המשיח יכול להגיד קדיש כשאין יהודים, קל וחומר שיהודי פשוט שכתפיו רוטטות מבכי, יכול להגיד קדיש בנוכחות תשעה יהודים חיים!!

עוד זיכרון, בילדותי המעמד בבתי הכנסת בעשירי בטבת היה מרגש ביותר. לעתים, בית כנסת שלם אמר קדיש. המתפללים לקחו את 'יום הקדיש הכללי', התואר שהוצמד לעשירי בטבת בעקבות החלטת הרבנות הראשית בכסלו תשי"א, כפשוטו. הוא היה יום קדיש כללי. בכ"ז בניסן, שאותו כיבדו וקידשו, עסקו בעיקר ב'מלחמה ביער'. במבט לאחור אני מזהה בין המתפללים את גרגור של אלי ויזל, וכן גם את המשיח, שניהם אומרים קדיש. אני חושב

שיש בדברים הרבה נחמה. אם המשיח אמר קדיש לבד, כאן בית כנסת שלם אומר קדיש;
מי היה מאמין, אני מאמין...

המשיח יבוא בהיסח הדעת ("שלשה באין בהיסח הדעת, אלו הן: משיח, מציאה ועקרב" [בבלי,
סנהדרין צז ע"א]), אין ספק; קדיש לא ניתן לומר בהיסח הדעת.